

SON DÖNEM OSMANLI TEFSİR TARİHİNDEN BAZI PORTRELER I

Dr. Mustafa ÖZEL*

**(Some Figures of Quranic Commentary in The Late Ottoman
Period)**

In the XIX. century, in Ottoman State, by the effect of west, many developments and reforms were occurred in different fields. In education, new schools were opened, lecturers and scholars were appointed for every science. This was very important development in teaching Islamic sciences. Before, in a madrasa, a scholar was teaching every subject.

In this paper, it was tried to introduce the scholars which taught tafsir.

Anahtar Terimler
Osmanlı, Tefsir, Tarih

Bir ilim dalıyla ilgili çalışma yapmadan önce onun tarihi ve yöntemleri hakkında genel bilgi sahibi olmak kaçınılmazdır. İslâm tarihinin çeşitli dönemlerinde, İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında bu konuda farklı ve değerli çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bunlar devam etmektedir. İslam İlimleri tarihi ile ilgili olarak önceki dönemlerde yapılan çalışmalar, genellikle şahıslar hakkındaki biyografik eserlerdir. Bunlar çoğunlukla tabakât genel başlığını taşırlar. Bu kitaplarda herhangi bir sahada, örneğin tefsir, eser vermiş bilginlerin hayatlarının yer aldığı görülmektedir.

* DEÜ İlahiyat Meslek Yüksekokulu.

Osmanlı ülkesinde Batı'nın etkisiyle birlikte, çeşitli ıslah ve düzenlemeler yapılmıştır. Eğitim-öğretim alanında bu hususta en çok dikkati çeken nokta branşlaşmaya gidilmesidir. Önceki yıllarda bir alim, talebelere çeşitli dersler okutmaktaydı. Ancak medreselerin ıslah edilmesi çalışmalarıyla birlikte sözkonusu dönem başlamıştır. Bu, yaklaşık 13-14 asırlık İslamî ilimler tarihinde fevkalade bir değişimdir. Bunun hâlâ devam ettiğini söylemek abartılı olmaz. Buna paralel olarak ilim tarihi yazımında da bir değişiklik gerçekleşmiş ve öğretimde bulunan bilginler bu tür çalışmalarda yer almaya başlamıştır.

Bu makalede bu yeni dönemle birlikte Tefsir okutan hocaların hayatını tespit etmeye çalıştık. Bizi böyle bir çalışmaya sevkeden üç önemli husus şudur: a- Tefsir tarihinin bu geçiş döneminde rol oynayan bilginleri tespit etmek, b- Buradan yola çıkarak günümüzde uygulanan programlarla bunların karşılaştırılması imkanını sağlayabilmek, c- Bu karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan verileri, günümüz tefsir öğretiminin daha verimli hale getirilmesinde değerlendirmek. Zikredilen bu amaçların gerçekleştirilmesi bir hayli zamana ihtiyaç duymaktadır. Biz bu makaleyi, buna bir başlangıç olabilmeyi umarak kaleme aldık. Diğer araştırmacıların da katkılarıyla bu konunun derinleştirilerek enine boyuna ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Bu çalışmayı Prof. Dr. Hüseyin Atay'ın Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi adlı kitabının delâletiyle Cerîde-i İlmiyye, sonra da Ebu'l-Ulâ Mardin'in Huzur Dersleri ile Sadık Albayrak'ın Son Devir Osmanlı Uleması adlı eserlerinin taranması yolu ile gerçekleştirmeye çalıştık. Araştırmada sözkonusu edilen bilginlerin çoğunlukla ölüm tarihlerinin bilinmemesi nedeniyle kronolojik olarak doğum tarihlerini esas aldık. Doğum yılları aynı olanları da, nisbetlerini gözardı ederek, alfabetik olarak sıraladık. Doğum ve ölüm tarihi bilinmeyen bir alimi de en sona bıraktık.

Cerîde-i İlmiyye'de yayınlanan ders programlarında ismi tefsir hocası olarak geçip de hakkında bilgi bulamadığımız bazı şahıslar bulunmaktadır.

Bunlar şunlardır: Fatih ders-i âmi Hacı Besim Efendi¹, Süleymâniye ders-i âmi Hemşinli Şevket Efendi², Fatih ders-i âmi Hemşinli Hamid Ferid³, Fatih ders-i âmi İhlonalı Hasan Efendi⁴, Çankırlı Zeynelabidin⁵, Bâyezit ders-i âmi Kastamolulu Şükrü Efendi⁶, Vanlı Feyzullah Efendi⁷ ve Sivaslı Tevfik Efendi⁸.

Tırnovalı Hafız Muhammed Hilmi Efendi

1255/1839'da Tırnova'da doğdu. Memleketinde ilm-i vücûh ve kırâat okuduktan sonra 1276/1860'da İstanbul'a gelerek asrın allâmesi kabul edilen Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi'den Molla Câmi, Laz Hasan Efendi'den fıkıh, Mısır ulemâsından Şeyh Temîmî'den Mutûl, muhaddis şeyh Ebu'l-Kâsım'dan Buhârî ve Müslim okudu. 1290/1874'de Tikveşli hocadan icâzet aldı. Aynı yıl içinde imtihanla Fatih ders-i âmlığını kazanarak derse çıktı. Talebelerine ilk icâzeti 1308/1892'de verdi. Vefa Lisesi'nde Arapça ve dînî dersler okuttu.

1300/1884'de Fetvâhâne'ye girdi. Uzun yıllar burada çalıştı. Mart 1315/1899'da Tetkîk-i Müellefât Meclisi üyeliğine getirildi.⁹ Huzur Dersleri'ne 1314-1326/1896-1908'de muhatap, 1327-1333/1909-1914'de mukarrir

¹ *Cerîde-i İlmiyye* (Bundan böyle Cİ. olarak gösterilecektir), *Nüşa-i Fevkalâde* (Bundan böyle NF. olarak gösterilecektir), s. 262, 378.

² Cİ., NF., s. 262, 379.

³ Cİ., NF., s. 258, 381; Cİ. c. II, sa. 15, s. 139.

⁴ Cİ., NF., s. 258, 381.

⁵ Cİ., NF., s. 258, 382; Cİ. c. II, sa. 15, s. 140.

⁶ Cİ., NF., s. 258, 383; Cİ. c. II, sa. 15, s. 142.

⁷ Cİ., c. II, sa. 15, s. 140.

⁸ Cİ., c. II, sa. 15, s. 139.

⁹ Ebu'l-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (Bundan böyle HD. olarak gösterilecektir), İstanbul 1966, II-III; 858-859; Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması* (Bundan böyle OU. olarak gösterilecektir), İstanbul 1981, III, 275.

olarak katıldı.¹⁰ 1327/1909'da Hamîdiyye Medresesi müderrisliğine tayin edildi. 1328/1910'da bu medresede Kâdî Beydâvî tefsiri okutmaktaydı.¹¹ 1328/1910'da Hâmise-i Süleymaniyye derecesiyle Ayşe Sultan Medresesi'nde müderrislikle görevliydi. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Âlî'de tefsir dersleri verdi.¹² Huzur hocalığı ve ders-i âmlıkla müderrislik hizmetlerini ifa ederken 24 Temmuz 1332/7 Ekim 1916'da vefat etti.¹³

Manastırlı İsmail Hakkı

1846'da Manastır'da doğdu. İlk öğrenimini burada yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek Mustafa Şevket Efendi ile Tikveşli Yusuf Ziya Efendi'den ders okuyarak icâzet aldı. Fatih Câmii'nde Kürsî Müderrisi olarak ders okuttu. İcâzet verdi. Dolmabahçe ve Ayasofya camiielerinde vâizlik yaptı. Eyüp Askerî Rüşdiyesi'nde Arapça, Askerî Tıbbiye ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'da Akâid, Dâru'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi'nde Hikmet-i Hukuk-i İslâmiyye dersleri verdi. 1884'de İstanbul Mekteb-i Hukuk ile Medresetü'l-Vâizîn'de Tefsir müderrisliğine getirildi. 13 Şubat 1892'de Mekteb-i Mülkiyye İlm-i Kelâm, Tefsir ve Hadis Kürsîsi müderrisliğine atandı. 16 Aralık 1908'de Ayân üyeliğine seçildi. Mülkiye'de on altı, Hukuk'ta da yirmi dört yıl müderrislik yaptı.

6 Aralık 1912 Salı günü Hakk'ın rahmetine kavuştu. Fatih Câmii bahçesine defnedildi.

Eserleri:

1- Tercemetü'r-Risâletü'l-Hamîdiyye (İst. 1307-1308), 2- Tenâkuz-i Fikhî (İst. 1308), 3- Ahkâm-ı Şer'î Sıyâm (İst. 1308-1309), 4- Vesâilü'l-Felâh fî Mesâili'n-Nikâh (İst. 1313), 5- Mevâidü'l-İn'âm fî Berâhîni Akâi-

¹⁰ HD., II-III, 859.

¹¹ HD., II-III, 859; OU., III, 275.

¹² İlmîyye Salnâmesi, (Bundan böyle İS. olarak gösterilecektir), Matbaa-i Amire, s. 104.

¹³ OU., III, 275.

di'1-İslâm (İst. 1314), 6- Mevâiz (İst. 1324), 7- Şerhu's-Sadr ve Fedâil-i Leyleti'1-Kadr (İst. 1324), 8- Vesâyâ ve Ferâiz Mecmûası (İst. 1326), 9- U-sûl-i Fıkh (İst. 1328), 10- Hak ve Hakikat (İst. 1329) , 11- Telhûsu'1- Kelâm fî Berâhîni Akâidi'1-İslâm ys. ts., 12- Mevâhibü'r-Rahmân ys. ts. , 13- Kasîde-i Nûniyye ys. ts.¹⁴

Aydıncıklı (Edincikli) Merkez Efendi

Haziran 1263/1847'de, Erdek kazasına bağlı Aydıncık/Edincik'in Emir Sultan mahallesinde doğdu. İlk mektebi bitirdikten sonra İstanbul'a gitti. Koska'da Papazzâde Mustafa Çelebi Medresesi'ne kaydoldu. Tahsilini, Bâyezid ders-i âmlarından Karacasulu Ali Rıza Efendi'den tamamlayarak 1298/1880'de icâzet aldı, ders-i âm oldu. Bâyezîd Camii'nde derse çıktı. 1315/1897'de Aydıncık'ta niyabet vekaletinde bir sene hizmet etti. 1318/1900'da Gülşen-i Meârif, 1324/1906'da Kasımpaşa'da Zincirlikuyu civarındaki Hadîka-i Ma'rifet mekteplerinde dinî ilimler öğretmenliği yaptı. Musıla-i Süleymaniyye rütbesine haiz idi. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye medresesi kısm-ı âlîde tefsir hocalığı yaptı. 1325/1907 ile 1332/1913 yılları arasında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katıldı.

Osmanlı ve mecdi nişanları da bulunan Merkez Efendi, 8 Eylül 1931'de, İstanbul'da bir hastanede, vefat etti.

Eğimli İbrahim Zühtü Efendi

1265/1848'de Eğin'in Hıfdar köyünde doğdu. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra 1282/1865'de İstanbul'a gelerek Rüstempaşa Medresesi'ne girdi. Bâyezit ders-i âmlarından Balıkesirli Hafız Ahmed Nureddin Efendi'nin ders halkasına katılarak 1301/1883'de icâzet aldı. Ruûs imtihanında 1 Tem-

¹⁴ Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, (Bundan sonra YMTM. olarak gösterilecektir.) Ankara 1968-1969, II, 997- 999. Ayrıca bkz. Abay Muhammed, *Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası*, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, İstanbul 1999, yıl:4, sayı: 6, s. 253.

muz 1301/1885'de başarılı bulunarak Ayasofya Câmii ders-i âmlığına tayin edildi.¹⁵ Öğrencilerine 1317/1901'de icâzet verdi. Sürekli ders okuttu.

Meclis-i Mesâlih-i Talebe üyeliği (14 Ağustos 1324/27 Ekim 1908) ile Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'îyye üyeliğinde (1 Eylül 1325/14 Kasım 1909) bulundu. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Kısım-ı Âlî'de Tefsir dersleri verdi.¹⁶ 1 Eylül 1333/1 Kasım 1917'de Süleymaniyye Medresesi Tefsir-i Şerif müderrisi oldu.¹⁷ 1328-1341/ 1910-1922 yılları arasında Huzur Dersleri'nde muhatap olarak bulundu.¹⁸ 1 Kanûnisânî 1340/1 Ocak 1924'de müderrisliğine son verildi. 4 Teşrînievvel 1341/4 Ekim 1925'de Süleymaniye mahallesindeki evinde vefat etti.¹⁹

Dadaylı Mustafa Şükrü Efendi

1267/1851'de, Kastamonu'nun Daday ilçesinin Gulam köyünde doğdu. İlk tahsilini Daday ve Kastamonu'da yaptıktan sonra, İstanbul'a gitti. Vezneciler'deki Kuyucu Murad Paşa Medresesi'ne yerleşerek, Bâyezîd ders-i âmlarından Kayserili Derviş Ali Rıza Efendi'nin ders halkasına katıldı. 1297/1879'da icâzet aldı. Eylül 1310/1892'de Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'îyye üyesi oldu. 1317/1901-1318/1902'de Heyet-i Nâsiha ile Çin'e gönderildi. 1321/1905'te Tedkîk-i Müellefât azalığına tayin edildi. Huzur Dersleri'ne, 1313/1895 ile 1330/1911 yılları arasında muhatap, 1331/1912 ile 1340/1921 yılları arasında da mukarrır olarak, katıldı. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi kısım-ı âli tefsîr-i şerif müderrisliği yaptı.

23 Ekim 1923'te vefat etti.

Dağistanlı Abdülfettah Efendi

¹⁵ HD., II-III, 238; OU., II, 235.

¹⁶ OU., II, 236.

¹⁷ İS., s. 113; OU., II, 236.

¹⁸ HD., II-III, 238.

¹⁹ OU., II, 236.

1268/1852'de, Dağıstan'da doğdu. Pek genç yaşta Şeyh Şamil'in yanında bulundu. İstanbul'a gelerek Malta'daki Efdalzâde Medresesi'ne kaydoldu. Fatih türbesi haziresinde medfun olan Halis Efendi'den icâzet aldı. Hocasının delâletiyle, Dağıstan eşrafından hemşehrisi Mirza Ahmed Efendi'nin kızı Selime hanımla evlendi. Fatih Camii ders-i âmları arasına girdi. Bunun üzerine dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı ile taltif edildi. 1337/1918-1341/1922 yılları arasında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak iştirak etti. Mütareke yıllarında Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye medresesinde hadis ve tefsir okuttu. Hürriyet ve İtilâf Fırkası mahalli teşkilat başkanlarından olduğundan dolayı, Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra Çorum ve Sinop'a, 1925'te de Adana'ya sürüldü.

5 Mayıs 1936'da, Zonguldak'ta büyük oğlu avukat Muammer Örikli'nin yanında vefat etti. Orada medfundur.

Debreli Vildan Faik

Kendisi, adını Vildan Faik b. İslam ed-Debrevî olarak vermektedir.²⁰ Ebu'l-Ula Mardin, Vildan Faik'in uzun yıllar Üsküdar'da oturduğu için *Üsküdarlı Vildan Efendi* olarak meşhur olduğunu söylemektedir.²¹ Manastır'ın Debre sancağına bağlı Rekalar kazasının Perseniçe köyünde, 1269/1853 tarihinde doğdu. Sekiz yaşındayken babasıyla birlikte Üsküdar'a gelip Valide-i Atik Medresesi'nde amcası Hoca Yakup Efendi'nin yanına yerleşti. İlk tahsilini Ispartalı Hoca Hafız Sabri Efendi'den yaptıktan sonra, on iki yaşında Kur'an'ı ezberledi. On yedi yaşlarında iken de İlm-i Vücûh'tan Seb'a ve Aşere'yi de bitirerek me'zun oldu. Daha sonra Üsküdar muciz dersiamlarından *el-Lemâatü'l-Berkiyye*'nin müellifi Alaiyyeli Kara Mustafa Efendi'nin ders halkasına katıldı. On dokuz sene okuduktan sonra hocasından icazet aldı. 1299/1881'de Üsküdar'da Yeni Camii'de ders okutmaya başladı.

²⁰ Vildan Faik, *Terşihu'l-Kalem*, Dersaadet 1308.

²¹ HD., II-III, 140.

1303/1885'de²² açılan ruus imtihanında başarılı olarak, kendisine Üsküdar dersiamlığı verildi. Öğrencilerine ilk icazeti 1314/1898'de verdi. 1301/1883'de Üsküdar'da, Askeri Toptaşı Rüşdiyesi'nde önce Farsça, daha sonra da Arapça hocalığı yaptı. 1324/1906'da Huzur Dersleri'ne muhatap olarak tayin edildi. 1327/1909'da mukarrir oldu. 1341/1922 yılına kadar bu vazifede kaldı. 1327/1911'de Valide Sultan Dershanesi müdürü oldu. Bu görevi Eylül 1330/1914'e kadar sürdürdü. 1326/1908'de Süleymaniye Medresesi Hadis-i Şerif müderrisliğine atandı.²³ Ruusu gittikçe yükselerek 1335/1916'da Hamise-i Süleymaniyye'ye çıkarıldı.

Meşrutiyetin ikinci kez ilanından sonra, meşrutiyeti güçlendirmek amacıyla Arnavutluk İttihat Kulübü ve Cemiyet-i İttihadiyye'nin kararı ve Bab-ı Ali'nin tensibi ile, Manastır, İşkodra ve Selanik vilayetlerine gönderilen Heyet-i Nasiha'nın başkanı olarak iki ay dolaşıp vazife gördü.

İlmiyye Salnamesi'nde, Daru'l-Hikmeti'l-İslamiyye Kısım-ı Ali Tefsir-i Şerif muallimlerinden ve Ders-i Şerif olduğu bildirilmektedir.²⁴ Vildan Faik aynı zamanda Medresetü'l-Mütehassısın'de, Tefsir ve Hadis şubesinde, Tefsir Usulü okuttu.²⁵

²² Sadık Albayrak'ın verdiği bilgi, Ebu'l-Ula Mardini'ninkinden ayrılmaktadır. Albayrak'ın ifadesinden 1301/1885'de Üsküdar ders-i âmi olarak derse çıktığı anlaşılmaktadır. Bkz. OU., IV-V, 493.

²³ Burada da, her iki araştırmacı tarafından farklı tarihler verilmektedir. Bkz. Ebu'l-Ula Mardin, a.g.e., II-III, 828; Sadık Albayrak, a.g.e., a.y.

²⁴ İS., s. 105. Hüseyin Atay, Ceride-i İlmiyye Nusha-i Fevkaledede'den naklen müellifin Tefsir-i Şerif hocası olduğunu söylemektedir. Bkz. Atay, Hüseyin, **Yüksek Din Eğitimi**, İstanbul 1983, s. 277.

²⁵ Cİ., yıl: II, sayı: 15, Ramazan 1333, s. 143.

4 Temmuz 1343/1924'de Üsküdar'da Hacı Hasna Mahallesiindeki Selvilik Caddesi No. 5'deki evinde vefat etmiştir.²⁶

Eserleri:

A- Basılı Olanlar: 1- Terşîhu'l-Kalem fi Lamiyeti'l-Acem (Dersaadet 1308), 2- Teshîlü's-Sarf (İstanbul 1317/1899), 3- el-Kavlü's-Sâbit fi Kazâi'l-Fevâit (1310/1892 Matbaai Osmaniyye), 4- Esrâr-ı Savm (İstanbul 1315), 5- el-Mevâizu'l-Hisân (Dersaadet 1330/1911).

B- Yazma Olanlar: 1- Ayet Tefsiri, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, Demirbaş numarası: 65, 2- Kasîde-i Münferice Şerhi. Aynı yerde d.n. 107, 3-Risâle fi Şerhi Hilyeti'n-Nebeviye. Aynı yerde d.n. 35, 4- Şerhu Kasîdeti'l-Haziye (Tercüme). Aynı yerde d.n., 5- Nahviye-Maltiyeye-Dinariye Makamelerinin Şerh ve Tercümesi. Hacı Seşim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü d.n. 1393, 6- Tavdîhu'l-Mübhemât fî mâ Verede fi'l-Kur'âni mine'l-Kelimât. Aynı yerde d.n. 125, 7- Tebyînü'l-Edevât fî mâ Verede fi'l-Kur'âni mine'l-Kelimât. Aynı yerde d.n. 123, 8- Tefsiru Sure-i Kaf. Aynı yerde d.n. 129, 9- Teshîlü'n-Nahv. Aynı yerde 1631, 10- el-Mültekat fi Usûli't-Tefsîr. Aynı yerde d. n. 126.

Nasuh Efendizâde Mustafa Asım (Yörük) Efendi

1270/1853'de İstanbul'da doğdu. İlk bilgilerini burada tahsil etti. Fatih Câmii ders-i âmlarından Düşenbeli Ahmed Hamdi Efendi'nin derslerine devam ederek 1307/1890'da icâzet aldı. Ruûs imtihanında başarılı olarak 1891'de öğretime, Fatih Câmii ders-i âmu olarak başladı. İlk icâzetini 1904'de verdi. 1912'de Dâru'l-Fünûn'da tefsir okutmaya başladı. 1917'de Medrese-i

²⁶ Yazarın vefat tarihini hem S. Albayrak (IV-V, 494), hem de Mardin, bir yerde (II-III, 828) 1341/1922 olarak vermektedirler. Ebu'l-Ula'nın başka bir yerde bizim tercih ettiğimiz tarihi verdiği görülmektedir. Biz, merhum Mardin'in naklettiği müellifin mezar taşı kitabesindeki tarihi tercih ettik. Kitabede bu, 1343 12 Zilhiccetişşerifedir. Debrelî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Özel, Mustafa, *Debrelî Vildan Faik ve el-Mültekat fî Usûli't-Tefsîr*, İslâmiyât, II, 4, Ankara 1999, s. 223-226.

Süleymaniye Tabakât-ı Kurrâ ve Müfessirîn müderrisliğine tayin oldu²⁷. 1320-1340/1902-1921 yılları arasında Huzur Dersleri'ne önce muhatap, sonra da mukarrir olarak katıldı.²⁸ Vefa İdâdîsi, Dâru'l-Fünûn İlâhiyat ve Edebiyat Fakülteleri, Dâru'l-Muallimîn'de çeşitli dersler okuttu. 14 Ekim 1907'de Mekteb-i Mülkiye-i Şahane İlm-i Kelâm, Tefsir, Hadis dersleri müderrisliğine getirildi. İlk seçimlerde İstanbul mebûsu oldu. Abdulhamid'in hal' fetvâsının hazırlanmasında önemli rolü oldu. 1918'de Ayân üyeliğine getirildi. Daha sonra Ayân Reisi oldu.

25 Ağustos 1943'de İstanbul'da vefat etti. Erenköy Sahrâ-yı Cedîd mezarlığına defnedildi.²⁹

1324'ten 1328'e kadar 182 sayı VII cilt olarak çıkan Beyanülhak dergisinin sahibidir³⁰.

Eserleri: 1- Akaid Dersleri (İstanbul 1324).

Sivashlı Osman Nuri Efendi

1272/1855'te Sivas'ın Hoca Hüsam mahallesinde dünyaya geldi. 1277/1860'da ilk derslerini babasından almaya başladı. Hıfzını tamamladı. Sonra medreseye gidip Hacı Hafız Mehmet Efendi ile Sofî Ahmet Efendi'den sarf, nahv, meânî, mantık, ferâiz okudu. 1291/1874'te İstanbul'a gitti. Burada Bayezit Câmii'nde Sivashlı Ömer Efendi'den ders aldı. Sonra Üsküdar'a geçti. Selimiye Câmii birinci imamı Ispartalı Hacı Hüseyin Sabri Efendi'den tecvid okudu. Alasonyalı Hoca Mustafa Hulusi Efendi'den 1300/1882'de kırâat icâzeti aldı. Elli talebeye dersten, bir talebeye de vücûhtan icâzet verdi. 1298/1880'de Üsküdar ders-i âmu oldu. Medresetü'l-Mütehassısîn Kısm-ı Âlî'de Tefsir müderrisi olarak görevlendirildi.³¹

²⁷ OU., IV-V, 183-184.

²⁸ HD., II-III, 173.

²⁹ YMTM., II, 1052-1053.

³⁰ OU., IV-V, 183.

³¹ Cİ., NF. s. 258.

9 Şubat 1330/1914'de vefat etti.³²

Ardanuçlu Süleyman Sami Efendi

1274/1858'de Ardanuç'ta doğdu. İlk öğrenimini memleketinde yaptı. 1299/1881'de İstanbul'a geldi. Fatih ders-i âmlarından Eğinli Hacı Hafız İbrahim Hakkı Efendi'nin ders halkasına girdi. 1313/1895'de icâzet aldı. 1318/1902'de ruûs imtihanını kazandı. 1321/1905'de Fatih Câmii'nde derse çıktı. 1 Eylül 1333/1919 tarihinde Süleymaniye Medresesi Tefsir Şubesi müdürü oldu. 1 Ağustos 1338/1922'de müdürlükten ayrıldı.³³

1340-1341/1920-1921 yıllarında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katıldı.³⁴

24 Eylül 1930'da vefat etti.³⁵

Şeyhulislâm Musa Kazım

1275/1858'de Tortum/Erzurum'da doğdu. Tahsiline memleketinde başladı. Sonra ağabeyinin yanına, Balıkesir'e giderek yörenin alimlerinden Selahaddin Ali Şuûrî ve diğer hocalardan ders okudu. Buradan İstanbul'a gitti. Önce kazasker Eşref Efendi'nin, sonra da Hoca Şakir Efendi'nin derslerine devam etti. 1888'de icâzet aldı. Aynı yıl açılan ruûs imtihanını kazanarak Fatih Câmii'nde talebe okutmaya başladı.

Muallim Naci'ye Mir'at, Ahmet Mithat Efendi'ye tefsir okuttu. Ahmet Mithat, ders sırasında, bunları yazmışsa da yarım kalmıştır. Mekteb-i Hukuk'ta Mecelle, Mekteb-i Sultani'de Akâid dersleri verdi. Dâru'l-Fünûn ve Dâru'l-Muallimîn'de de hocalık yaptı. Tedkîk-i Müellefât Meclisi başkatipli-

³² OU., IV-V, 330-331.

³³ HD., II-III, 218; OU., IV-V, 453.

³⁴ HD., II-III, 219.

³⁵ OU., IV-V, 453.

ğine, bir müddet sonra üyeliğine getirildi. 1908'de Meclis-i Ayân azası oldu.³⁶ İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilim heyetinde olduğu için sadrazam İsmail Hakkı Paşa kabinesinde şeyhulislâm oldu (1910), bir ara sadrazam vekilliği yaptı. Bundan sonra üç kez daha şeyhulislâm olup azledildi (son azledilişi 8. 10. 1918). Şeyhulislâmlıktan uzaklaştırıldığı dönemlerde Mekteb-i Kuzât, Medrese-i Süleymaniye ve Medresetü'l-Vâizîn'de müderrislik yaptı.³⁷ Medresetü'l-Vâizîn'de Tefsir okutmakla görevlendirildi.³⁸

Divân-ı Harb-i Örfî'de yargılandı. Arkadaşları Malta'ya sürülürken hastalığı sebebiyle Musa Kazım Edirne'ye sürüldü.

1920'de burada vefat etti. Muradiye Câmii bahçesine defnedildi.³⁹

Sırat-ı Müstakim, İslâm vb. dergilerde yazılar yazdı.

Eserleri:

A-Basılı Olanlar: 1- İslâm'da Usûl-i Meşveret ve Hürriyet (1908), 2- Devr-i İstibdâd Ahvâli ve Müsebbibleri (1911), 3- Usûl-i Fıkıh (ts.) 4- İslâm'da Cihad (1917) 5- Sure-i İhlâs ve Alak Tefsiri (1918), 6- Safvetü'-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân (1919) (Basılmamış ciltler kitapçı İbrahim Subaşı'nda), 7- Külliyyât (Dinî-İctimâî Makaleler) (1920).

B-Yazma Olanlar: Vâridât Tercümesi, 2- Vahdet-i Vücûd Risâlesi Tercümesi, 3- el-Fetâvâ Kâzımiyye⁴⁰

Vanlı Mehmet Feyzullah Efendi

³⁶ OU., IV-V, 157-158.

³⁷ Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul 1997, I, 119.

³⁸ Cİ., c. I, sa. s. 575.

³⁹ Kara, a. g. e., I, 120.

⁴⁰ Kara, a. g. e., I, 120.

1275/1859'da Van'da doğdu. 1291/1875'de İstanbul'a giderek Zeyrek Câmii imamı Hafız Raşid Efendi'den Kur'an'ı ezberledi. Bâyezit ders-i âmlarından İstanbullu Atıf Efendi'den okuyarak 1311/1895'de icâzet aldı. Bâyezit ders-i âmlarından Şehrî Hafız Esat Efendi'den Kur'an talimi ile kırâat ilminden seb'a, aşere ve takrib tahsil etti. 1318/1900'da ruûs imtihanına girerek 1320/1902'de derse çıktı. 1331/1915'de Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Âlî Kısmı ikinci sınıf ikinci şube Tefsir müderrisi oldu. 26 Mayıs 1917'de vefat etti.⁴¹

Kastamonulu Balıklızâde Ahmed Mahir Efendi

1860'da Kastamonu'da doğdu. Şeyh Ahmed Hicâbî'den 1300/1882'de icâzet aldı. Kendisi üç kere icâzet verdi. 1901'de İstanbul'a gitti. İstinaf ve yargıtay üyeliği, hakimlik yaptı. Şûrâ-yı Evkâf başkanlığında bulundu. 1908'den itibaren siyasi hayata geçerek Meclis-i Mebûsân'da yedi, TBMM'nin ikinci döneminde de iki yıl milletvekilliği yaptı. Emekliye ayrıldıktan sonra Şehremânet'i müşavirliğine atandı. Dâru'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi ile Medresetü'l-Vâizîn'de on üç yıl tefsir ve kelâm okuttu.

4 Eylül 1922'de Kastamonu'da vefat etti.

Eserleri:

1- el-Muhkem fi Şerhi'l-Hikem (İst. 1323), 2- Hutbe Mecmuası (İst. 1316), 3- Mucizât-ı Kur'âniyye (İst. 1328), 4- el-Fâtiha fi Tefsîri'l-Fâtiha (İst. 1331).

Bir de Hâtırât adlı basılmamış bir eseri vardır.⁴²

Erzurumlu Hacı Salih Nazım Efendi

⁴¹ OU., III, 234-235.

⁴² Abdulkadiroğlu, Abdülkerim, *Ahmed Mahir Efendi'nin İstanbul Hayatı, Verdiği İcâzetler ve Üç Eseri ile El Yazısı Hâtırât'ı Üzerine Notlar, Türk Tarihinde Kastamonu* (Tebliğler, 19-21 Ekim 1988 Kastamonu), Ankara 1989, s. 71-72. Aynı sempozyumda *Ahmed Mahir Efendi'nin Hikemiyât Şerhi* başlıklı bir bildiri sunan Tahsin Önemli, doğum tarihini 1870, vefat tarihini ise 16 Eylül 1922 olarak vermektedir. Bkz. Önemli, Tahsin, *Ahmed Mahir Efendi'nin Hikemiyât Şerhi*, a. g. e., s. 86-87.

1276/1860'da Erzurum'un Boyahâne mahallesinde dünyaya geldi. Memleketinde sıbyân ve rüşdiye mekteplerini bitirdikten sonra, 1295/1879'da İstanbul'a geldi. Mukarrir Şehrî (İstanbul) Ahmed Ramiz Efendi'nin ders halkasına katıldı. 1308/1890'da icâzet aldı. Ertesi yıl açılan ruûs imtihanını kazanarak, aynı yıl 1309/1893'de Fatih Câmii'nde ders-i âm olarak derse çıktı. 1322/1904'de icâzet verdi.⁴³

Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Âlî'de tefsir okuttu.⁴⁴ 15 Kânûnievvel 1334/15 Aralık 1918'de müderrislikten Medâris Müfettiş-i U-mûmîliğine geçti.⁴⁵ 10 Teşrinisânî 1335/10 Kasım 1919'da Sahn Medresesi Mantık müderrisliğine getirildi. Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye üyeliği yaptı. 1333/1914'de Huzur Dersleri muhataplığına tayin edildi. 18 Ekim 1339/1923'deki vefatına kadar bu hizmete devam etti.⁴⁶

İstanbulu Salih Nazım Efendi

1276/1860'da Üsküdar'da doğdu. Edirne rufâî dergahı şeyhi Üsküdarlı Ahmed Sıtkı Efendi'nin oğludur. Paşakapısı Mülkiye Rüşdiyesi'nde okudu. 1291/ 1874'de derse başladığı hocası Fatih ders-i âmlarından ve Huzur Dersleri muhataplarından Berkofçalı Abdurrahim Hilmi Efendi'den 1303/1885'de icâzet aldı.⁴⁷ Öğrenci arkadaşları arasında Üsküdarlı şairler Sâfi ve Talat beyler de vardır.⁴⁸ 1305/1887'de açılan ruûs imtihanında başarılı olarak Üsküdar ders-i âmları arasına katıldı. Ahmediyye Câmii'nde derse çıktı. Üsküdar Hukuk Mahkemesi'nde on yıl katiplik yaptı. 1318/1900'da icâzet verdi. Üsküdar Ravza-i Terakki Mektebi'nde yıllarca Farsça öğretmenliğinde bulundu. 1331-1336/1912-1917 yılları arasında Huzur Dersleri'nde muhatap

⁴³ HD., II-III, 929; OU., IV-V, 425.

⁴⁴ İS., s. 116.

⁴⁵ OU., IV-V, 426.

⁴⁶ HD., II-III,929; OU., IV-V,426.

⁴⁷ OU., IV-V, 426.

⁴⁸ HD., II-III, 296.

olarak bulundu. Fatih Sofulardaki Şeyh Alaeddin dergahına şeyh oldu.⁴⁹ 1327/1909'da Çakırcı Hasanpaşa mahallesindeki Süleymanpaşa Câmii'ne hatip ve Cuma vaizi oldu.⁵⁰ 1325/1907'de İbtidai Dâhil derecesiyle Büyük Ayasofya'da Hüseyin Paşazâde Mehmed Bey Dersiyesi müderrisliğinde bulundu. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Âlî'de Tefsir dersleri verdi.⁵¹ Daha sonra Medresetü'l-Mütehassısîn'de, Tefsir ve Hadis Bölümü'nde İlm-i Esbâb-ı Nüzûl okuttu.⁵²

Medresetü'l-Mütehassısîn'de tefsir hocası iken 6 Temmuz 1334/1918'de, 1336 senesi kadir gecesinde vefat etti. Şeyhi bulunduğu dergahın mihrabının önündeki hazireye defnedildi.⁵³

Filibeli Hafız Ahmed Cevdet Efendi

1278/1861'de Filibe'de doğdu. Memleketinde rüşdiyeye kadar okudu. Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. İstanbul'a gelerek Bâyezit Câmii ders-i âmlarından Atıf Bey'in derslerine katıldı. 21 Cemâziyelâher 1311/1893'de icâzet aldı. Medâris-i İlmiyye, Medresetü'l-Mütehassısîn'de hadis, Sahn Medresesi'nde Usul-i Fıkıh ve Mantık okuttu.⁵⁴ Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresetü'l-Mütehassısîn Tefsir ve Hadis Şubesi'nde, Tabakât-ı Kurrâ' ve Müfessirîn okutmakla görevlendirildi.⁵⁵ Hakim Çelebi Zaviyesi'nde imamlık yaptı. 1 Teşrinievvel 1339/1 Ekim 1923'te Tefsir-i Şerif müderrisliğine getirildi. Tevhid-i Tedrisat kanunu ile açıkta kaldı. 1928-1930'da İstanbul İmam Hatip Okulu'nda Tefsir, Hadis ve Tevhid dersleri verdi.

⁴⁹ HD., II-III, 296.

⁵⁰ OU., IV-V, 427.

⁵¹ İS., s. 117.

⁵² OU., IV-V, 427.

⁵³ HD., II-III, 296.

⁵⁴ OU., I, 126.

⁵⁵ Cİ., Yıl:2, sa:15, Ramazan 1333, s. 143.

20 Aralık 1936'da vefat etti.⁵⁶

Dağıstanlı Ali Rıza Efendi

1278/1862'de Tiflis'e bağlı Noka kasabasında dünyaya geldi. İlk öğrenimini memleketinde yaptı. Babasının ölümü üzerine 1298/1880'de İstanbul'a gitti. Fatih Câmii'nde, İstanbullu Hafız Şakir Efendi'nin derslerine katılarak 1300/1882'de icâzet aldı. 1305/1887'de açılan ruûs imtihanında başarılı olarak ders-i âm ve müderris oldu. 1306/1888'de Fatih Câmii'nde derse başladı. İlk icâzetini 1319/1901'de verdi. 1331/1912'de Huzur Dersleri'ne muhatap olarak atandı. 1335/1916'dan sonra, hastalığı sebebiyle vazifesine devam edemedi. Haftanın belli günlerinde sabah namazlarından sonra Sultan Fatih türbesinde ve yine o civarda bulunan Nakşidil türbesinde görevli olarak Buhârî-yi Şerif okuttu. Fatih'te Sahn Medresesi'nde Hadis, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye medreselerinde Tefsir dersleri verdi.⁵⁷

Uzun yıllar felçli olarak yaşadı. 1343/1925 Eylül'ünde Fatih civarındaki evinde vefat etti. Edirnekapı Mezarlığı'na defnedildi.⁵⁸

Kırkkiliseli Mehmed Atıf Efendi

1279/1863'de Kırkkilise/Kırklareli'de doğdu. İlk tahsilini memleketinde yaptı. Sonra İstanbul'a giderek Fatih ders-i âmlarından Manisalı Mehmed Emin Efendi'den öğrenimini tamamladı. 1318/1902'de yapılan ruûs imtihan sonucunda derse çıkma yetkisini kazandı. Kuleli Askeri Lisesi, Koca Mustafa Paşa ve Fatih Askerî Rüşdiyesi'nde Farsça, Vefa Lisesi'nde ise Arapça öğretmenliği yaptı. 1325/1909'da Fetvâhâne Müsevvitliğine tayin oldu. Bir ara Atıf Efendi Kütüphanesi hafız-ı kütüplüğü yaptı.⁵⁹ 1328/1910'da Dâru'l-

⁵⁶ OU., I, 126. Ayrıca bkz. HD., II-III, 253-259.

⁵⁷ HD., II-III, 231-233; İS., s. 116.

⁵⁸ HD., II-III, 233.

⁵⁹ OU., III, 115-116.

Hilâfeti'l-Aliyye Kısım-ı Âlî'de tefsir müderrisliği yaptı.⁶⁰ Huzur Dersleri'nde önce muhatap (1334/1915), sonra da mukarrir olarak bulundu.⁶¹

Köstenceli Ali Rıza Efendi

1280/1863'de Köstence'de doğdu. İlk tahsilinden sonra İstanbul'a giderek Fatih ders-i âmlarından Eğinli Hoca İbrahim Efendi'den icâzet aldı. Eğrikapı Rüşdiyesi, Topkapı Rüşdiyesi ile Bâyezit Rüşdiyesi'nde muallimlik yaptı. 17 Haziran 1905'de ders-i âm maaşı almaya başladı. 14 Temmuz 1915'de Balıkesir Medresesi Müdürlüğüne tayin edildi. 17 Ocak 1915'de Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Kısım-ı Tâlî'ye yönetici olarak atandı. 21 Aralık 1915'de Medresetü'l-Mütehassısîn Tefsir ve Hadis Şubesi müdürlüğüne getirildi. Aynı okulda başka yöneticilik görevlerinde de bulundu.⁶²

Arapkirli Hüseyin Avni (Karamehmedoğlu) Efendi

1280/1863'de Şaban ayında, Arapkir'de doğdu. İbtidâî ve rüşdiyeyi okuduktan sonra Arapkir'de Çarşı Câmii karşısında bulunan İspanakçızâde medresesinde müderris Mustafa Fevzi Efendi'nin derslerine devam ederek 1303/1885 yılında icâzet aldı. İstanbul'a giderek Bâyezit Câmii ders-i âmlarından Bayburtlu Hüseyin Hüsnü Efendi ile Şeyhülislâm Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi'den ayrı ayrı icâzet aldı. Ruûs imtihanında ehliyetini ispat ederek ders-i âm oldu.

1305/1887'de Bâyezit Câmii'nde ders okutmaya başladı. On dört sene devam eden çalışmadan sonra birinci defa Bâyezit Câmii'nde seksen öğrenciye icâzet verdi. İkinci defa Lâleli Câmii'nde Şerh-i Akâid ile Buhârî-yi Şerif okutmaya başladı. 1324/1906'da çok sayıda talebeye icâzet verdi.

1320/1902'de Dâru'l-Fünûn İlm-i Kelâm müderrisliğine, 1324/1906'da Meclis-i Mesâlih-i Talebe üyeliğine, 1329/1911'de Fatih Sahn Medresesi Arap Edebiyatı Müderrisliğine, 1333/1914'de Medrese-i Süleymaniye müdür-

⁶⁰ İS., s. 126.

⁶¹ HD., I, 579, 590.

⁶² OU., I, 306-307.

lüğüne, 1335/1916'da Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye başkanlığına atandı.⁶³ Medresetü'l-Mütehassısîn'de Tefsir ve Hadis Şubesi'nde, İlm-i Nâsih ve Mensûh okutmakla görevlendirildi.⁶⁴ 1926'da Dâru'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi Hadis ve Hadis Tarihi, İlm-i Kelâm müderrisliği görevine getirildi. 1934'de İlâhiyat Fakültesi'nin kapatılmasıyla birlikte emekliye ayrıldı.

1330-1341/1911-1922 yılları arasında Huzur Dersleri'nde önce muhâtap, daha sonra da mukarrir olarak bulundu.⁶⁵

11 Mayıs 1954'de (1373 Ramazan'ında) vefat etti. Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi.⁶⁶

Arapkirli Muhammed Hazmi (Tura) Efendi öğrencilerindedir.

883 kitaptan oluşan kütüphanesi varisleri tarafından İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne (Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi) bağışlanmıştır.⁶⁷

Eserleri:

A- Basılı Olanlar: 1- en-Nakdü'r-Râyic li Dibâceti'n-Netâic (İstanbul 1307), 2- Ta'likât ale'l-Kasîdeti'l-Lâmiyyi (İstanbul 1306), 3- Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyyeti'l-Bustiyye (İstanbul 1312), 4- İlm-i Kelâm Dersleri (İstanbul 1331), 5- Kayıtlı Kavâid-i İ'rab (İstanbul 1306)

B- Yazma Olanlar: 1-Târih-i İlm-i Hadis, 2- el-Fevâid fi'l-Kavâidi ve'l-Fevâid, 3- Mecmûatü'l-Müdevven, 4- Şerh-i Şevâhidi's-Sadeddin⁶⁸

İstanbullu İbrahim Edhem Efendi

⁶³ HD. II-III, 127-131; OU., II, 113.

⁶⁴ Cl., Yıl: II, sa. 15, Ramazan 1333, s. 143.

⁶⁵ HZ., II-III, 131; OU., II, 113.

⁶⁶ HD., II-III, 131.

⁶⁷ Yurdagür, Metin, *Arapkirli Hüseyin Avni*, TDVİA, İstanbul 1991, III, 329-330.

⁶⁸ HD., II-III, 131; Yurdagür, a. g. e., 330-331.

1280/1863'te İstanbul'da doğdu. Dinî tahsilini bitirdikten sonra Fatih Câmii ders-i âmları arasına katıldı.⁶⁹ Fatih muciz ders-i âmu iken Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Âlî'de Tefsir okutmakla görevlendirildi.⁷⁰

12 Kasım 1932'de vefat etti.⁷¹

Serbestzâde Ahmed Hamdi

1864'te, İskilip'te doğdu. İlk öğrenimini memleketinde yaptı. Daha sonra Kastamonu'ya gitti. Hocası Balıklızâde Ahmed Mahir Efendi'den icâzetnâme aldı. Çeşitli memurluklar yaptı. 1906'da Trabzon, 1907'de Konya defterdarlıklarında bulundu. Bu görevde iken emekliye ayrıldı. Emekliliği sırasında bir süre Süleymaniye ve Fatih medreselerinde tefsir ve fıkıh okuttu. İstiklal Savaşı'nda tekrar memuriyet hayatına döndü. Son olarak maliye teftiş grup başkanı olarak Gümüşhane'de görevli iken, yaş haddinden ikinci kez emekli oldu.

2 Mayıs 1939'da, İskilip'te vefat etti.

Önemli eserleri: 1- Tercümân-ı Kur'ân -Tefsîru Kâdî Beydâvî (basılı değil); 2- İlm-i Kelâmdan Akâid-i Adudiyye Şerhi Celal Tercümesi, Trabzon 1310; 3- Dîvân-ı Ahmed Hamdi, Trabzon 1906; 4- Diplomasiden Hikmet-i Siyâsiyye, İstanbul 13298; 5- Seyâhatnâme-i Ahmed Hamdi, yazma; 6- Şerhu Dua-yı Ricâli'l-Ğayb, yazma; 7- el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Usûli'l-Cifriyye, yazma.

Sivaslı Mehmed Necip Efendi

1280/1864'de Sivas'ta doğdu. Sıbyân ve rüşdiye mekteplerini bitirdikten sonra bir müddet, Şemsiyye Medresesi'nde Arapça okudu. Daha sonra İstanbul'a giderek tahsiline devam etti. 1309/1893'te icâzetnâme aldı. 1316/1900'de Bâyezit ders-i âmu olarak derse çıktı. Bir süre memleketinde memurluk yaptı. İstanbul'a dönerek Beşiktaş Rüşdiyesi ile Mercan İdâdisi'nde öğretmenlik yaptı. 1333/1918'de Medrese-i Süleymaniye müdürlüğüne

⁶⁹ OU., II, 205.

⁷⁰ Cİ., NF.,

⁷¹ OU., II, 205.

tayin oldu. 1337/1918'de Medresetü'l-İrşâd ve Vâizîn'de tefsir muallimi oldu. 1334-1341/1915-1922 yılları arasında muhatap, 1341/1922'de ise mukarrir olarak Huzur Dersleri'ne katıldı.⁷² 5 Teşrînievvel 1338/1922'de Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğine tayin oldu. Medreselerin kapatılmasından sonra açıkta kaldı. 6 Kanûnievvel 1929'da vefat etti.⁷³

Eserleri:

1- Esbâb-ı Saadet ys. ts., 2- İrşâd ys. ts., 3- Kitâbü'l-Hacc ys. ts., 4- Kenzü'l-Ferâid fî Mesâil'l-Akâid ys. ts.⁷⁴

Üsküdarlı Muhammed Hayri Efendi

1281/1865'de Üsküdar'da, Debbâğlar mahallesinde dünyaya geldi. Tahsile Atik Vâlide Mektebi'nde başladı. Kur'ân-ı Kerim'i ezberledikten sonra Üsküdar ders-i âmlarından Safranbolulu Mustafa İsmet Efendi'nin derslerine devam etti. O dönemde Selimiye Câmii birinci imamı olan Ispartalı Üstad el-Hâcc Hüseyin Sabri Efendi'den de ilm-i kırâattan seb'a, aşere ve takribi tamamlayarak 1300/1882'de vücûhtan, 1308/1890'da da dinî ve arabî ilimlerden icâzet aldı. 1310/1892'de Üsküdar'da Vâlide Câmii'nde derse çıktı. 1314/1896'da ruûs imtihanını kazandı. 1324/1906'da talebelerine icâzet verdi.

Tedrise devam ederken 13 Nisan 1334/1918'de vefat etti.⁷⁵

Ağabeyzâde Hacı Mustafa Efendi

1282/1866'da Ankara'da doğdu. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra 1881'de Konya'ya gitti. Burada 1894'e kadar on iki sene Mecidiye Medresesi'nde usul üzere okuyarak icâzetnâme aldı. Ankara'ya döndüğünde Kocabey Medresesi'nde müderrislik yaptı. Osmanlı Meclis-i Mebûsân'ında (16 Kasım 1920-18 Aralık 1911) Ankara mebûsu olarak bulundu. Daha son-

⁷² OU., IV-V, 13-14.

⁷³ HD., II-III, 178-179.

⁷⁴ OU., IV-V, 14.

⁷⁵ OU., III, 259.

ra (23 Nisan 1920-11 Ağustos 1923) TBMM'de yine Ankara mebusu olarak çalıştı. 2 Kasım 1923-20 Nisan 1924 arasında, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin kapatılmasına kadar Ankara Dâru'l-Hilâfe Medresesi'nde Tefsir ve Hadis müderrisliği yaptı. 14 Eylül 1924'de Ankara vâizi oldu. 16 Aralık 1926'da Diyanet İşleri Başkanlığı Müşâvere Heyeti üyeliğine atandı. Bu görevde iken 25 Ekim 1931'de vefat etti.⁷⁶

Ankaralı Hacı Hafız Refi' Efendi

1282/1866'da Ankara'da doğdu. İlk tahsilinden sonra Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip Sarı Hatip Medresesi'ne girdi. Daha sonra İstanbul'a gidip Bâyezit ders-i âmlarından Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi'den 1313/1895'de icâzet aldı. 1314/1896'da imtihan olup Bâyezit Câmii'ne ders-i âm olarak derse çıktı. 1330/1914'de Medâris-i Âliye Usûli Fıkıh müderrisliği yaparken Medâris müfettişliğine tayin edilmişse de aynı tarihte istifa etti. 1334/1915'den itibaren üç yıl Huzur Dersleri'ne iştirak etti. Sahn Medresesi'nde Tefsir müderrisliği yaptı.⁷⁷ Bu vazifede iken tebdil-i hava için Bayramıç'e gitti. Oğlunun, Sahn Medresesi Umûm Müdürlüğüne yazdığı 29 Teşrievvel 1335/1919 tarihli mektuptan vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁸

İstanbullu Hafız Fadıl Efendi

1283/1866'da İstanbul'da doğdu. Tercüman Yunus Bey İlkokulunda okudu. Burada hafızlığı bitirdi. 1311/1893'de Fatih ders-i âmlarından⁷⁹ Arhovalı Hacı Muhammed Efendi'den icâzet aldı. 1320/1902'de ruûs imtihanını kazandı. 1320/1902'de Fatih Câmii'nde derse başladı. 1326/1908'de İbtidâi Hâric derecesiyle Rahmâniyye Medresesi üçüncü müderrisliğine atan-

⁷⁶ DİB. BTA., s. 61.

⁷⁷ Cİ., Yıl: III, sa. 33, s. 961.

⁷⁸ HD., II-III, 873-874; OU., IV-V395.

⁷⁹ HD., II-III, 984.

di.⁸⁰ 1326/1910'da Fatih Câmii ders-i âmlığı yanında, Edirnekapı'da Mihrimah Sultan Câmii'nde imam hatiplik yapmaktaydı.⁸¹ Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısm-ı Tâlî tefsir müderrislerindendir.⁸² 1339-1340/1920-1921'de Huzur Derslerine muhatap olarak katıldı.

28 Nisan 1338/1922'de vefat etti.⁸³

İzmirli İsmail Hakkı

1285/1868'de İzmir'de, İkiçeşmelik'te dünyaya geldi. İlk tahsilini burada yaptı. Bu arada babasının amcasından Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. 1892'de Dâru'l-Muallimîn-i Âlî'ye girdi. 1894'de Edebiyat Şubesi'nden birincilikle mezun oldu.⁸⁴ Bu esnada Fatih ders-i âmlarından Hafız Ahmed Hulusi Efendi ile Hoca Şakir Efendi'nin Sultan Selim Câmii'ndeki derslerine devam ederek birer icâzetnâme aldı.⁸⁵ Ayrıca Hüseyin b. Muhammed el-Hasan el-Bağdâdî el-Ezherî Efendi'den Hadis ve Şâzelî tarikatı icâzetnâmeleri aldı.⁸⁶ Mekteb-i Mülkiye, Daruşşafaka, Dâru'l-Fünûn, Dâru'l-Mualimîn, Sahn Medresesi, Medresetü'l-Mütehassısîn, Medresetü'l-Vâizîn'de her alanda dersler okuttu. Dâru'l-Fünûn'un 1933'te Üniversite'ye çevrilmesi üzerine, Ord. Prof. payesiyle Edebiyat Fakültesi'ne bağlı olan İslâm Tetkikleri Enstitüsü'nde Hadis ve Tefsir tarihleri, Müslüman-Türk Alimlerinin Hayatları derslerini verdi.⁸⁷ Yukarıda adı geçen okullar ile çeşitli kurum ve kuruluşlarda üyelik ve yöneticilik

⁸⁰ İS., s. 128.

⁸¹ HD., II-III, 984.

⁸² İS., s. 128.

⁸³ HD., II-III, 984.

⁸⁴ Çankaya, Ali, TMTM., II, 1000; İzmirli, Celaleddin, *İzmirli İsmail Hakkı, İzmirli İsmail Hakkı Vefatının Ellinci Yılı Anısına*, Ankara 1996, 241-242; Kara, İsmail, age., II, 135.

⁸⁵ OU., II, 279.

⁸⁶ OU. II, 279.

⁸⁷ Çankaya, YMTM., II, 1001.

yaptı.⁸⁸ 3700 ciltlik kütüphanesini ve basılmamış eserlerini Süleymaniye Kütüphanesi'ne vakfetti.⁸⁹

Dâru'l-Fünûn İlâhiyat ile Edebiyat Fakültesi dergilerinde, Sirât-ı Müstakim, Sebilürreşâd, Cerîde-i İlmiyye, İslâm-Türk Ansiklopedisi ve bunun mecmuasında, Mihrâb ve Selamet'te, İkdâm, Tasvir ve Ulus gazetelerinde birçok makale yayınladı.⁹⁰ 31 Ocak 1946'da Perşembe günü vefat etti. 2 Şubat 1946'da kılınan cenaze namazından sonra Cebeci Asri Mezarlığı'nda defnedildi.⁹¹ Ali Çankaya, İzmirli'nin basılı eserlerini tasnif ederek bunların toplamının elli ikiye ulaştığını bildirmektedir. Biz burada yazarın Kur'an ve Tefsir ile ilgili eserlerini zikredeceğiz:

1- Meâni-i Kur'an ve Tahlil-i Kur'an (İlk baskı İstanbul 1927. Daha sonra latin harfleriyle de birkaç kez basıldı.), 2- Târih-i Kur'an (İstanbul 1927. Meâni-i Kur'an'ın sonunda, ilk kez Osmanlıca basıldı. Latin harfleriyle ayrıca, ayrı baskıları da yapıldı.), 3- Amme Cüz-i Şerifi (İstanbul 1931), 4- Kadsemi'a Cüz-i Şerifi (İstanbul 1931), 5- Tebâreke Cüz-i Şerifi (İstanbul 1931).⁹²

İzmirli hakkında Türkiye Diyanet Vakfı'nın katkılarıyla Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi tarafından 24-25 Kasım 1995'de bir sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyum bildirileri TDV Yayınları arasında Ankara 1996'da, 334 s., İzmirli İsmail Hakkı Vefatının 50. Yılı Anısına adıyla yayınlanmıştır.

Bayındırlı Muhammed Şükrü Efendi

⁸⁸ Bunların listesi için bkz. Çankaya, YMTM., II, 1001.

⁸⁹ İzmirli, Celaleddin, a. g. e., s. 256; Kara, a. g. e., II, 136.

⁹⁰ Kara, a. g. e., II, 137.

⁹¹ İzmirli, Celaleddin, a. g. e., s. 261.

⁹² Çankaya, YMTM., II, 1005-1007.

1285/1868'de Bayındır'da doğdu. İlk öğreniminden ve hafızlıktan sonra İstanbul'a giderek Fatih Câmii ders-i âmlarından Serezli Sabri Efendi'den icâzet aldı. Açılan ruûs imtihanında ehliyetini isbat ederek ders-i âm ve müderris oldu. Mekteb-i Nüvvâb'ı dördüncülükle bitirdi.

1 Mayıs 1319/1903'te kendisine ders-i âm maaşı tahsis edildi. İlmiyye Sâlnâmesi'nin verdiği bilgidен, 1328/1910'da, İstanbul ruûs-i Hümâyun'un Hareket-i Hâric derecesini haiz zatlar arasında Şükrü Efendi'nin de bulunduğu, Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Âlî müdir-i umûmisi ve medresesinin de Şeyh Vesîmî Efendi olduğu anlaşılmaktadır.⁹³ 1332/1913'te talebesine icâzet verdi. Diyanet İşleri eski başkanlarından Ahmed Hamdi Akseki öğrencilerindedir.

1334/1915'de Huzur Dersleri'ne muhatap olarak atandı. 1341/1922'de başmuhatap oldu. Bir ara Meclis-i Mesâlih-i Talebe üyeliği yaptı. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye medreselerinin kurulmasından sonra, Sahn ve Süleymaniye medreselerinde müderrislikte bulundu. Medresetü'l-Mütehassısîn Kısım-ı Âlî'ye Tefsir müderrisi olarak atandı.⁹⁴ 1 Eylül 1936'da Diyanet İşleri Başkanlığı İstişâre Kurulu üyeliğine tayin edildikten kısa bir süre sonra Ankara'da vefat etti.⁹⁵

Akçaabatlı Mustafa Efendi

1287/1871'de Akçaabat'ta, Trabzon, doğdu. İlk bilgilerini Akçaabat ve Trabzon'da tahsil etti. 1308/1890'da İstanbul'a giderek Bâyezit ders-i âmlarından Hüseyin Avni Efendi'nin ders halkasına katıldı. Kendisinden icâzet aldı. Bu arada Dâru'l-Fünûn Ulûm-i Aliye-i Diniyye şubesine devam etti. 1322/1904'de pekiyi derece ile ikinci olarak mezun oldu. 1318/1902'de yapılan ruûs imtihanında başarılı oldu. Derse çıkmaya hak kazandı. 1321/1903'de Süleymaniye Câmii'nde derse çıktı. Davutpaşa Lisesi'nde Arapça ve dinî

⁹³ İS., s. 125.

⁹⁴ Cİ. NF. s. 258.

⁹⁵ HD., II-III, 222.

ilimler dersleri verdi.⁹⁶ Medresetü'l-Mütehassısîn Kısım-ı Âlî'de Tefsir okutmakla görevlendirildi.⁹⁷

İstanbulu Salih (Erdem) Efendi

1288/1871'de İstanbul'da doğdu. Fatih ilk okulunu bitirdikten sonra Reisü'l-Kurrâ' Hafız İsmail Efendi'den hıfzını tamamladı. Gürcü Hafız İsmail Efendi'den icâzet aldı. Dâru'l-Fünûn Ulûm-i Aliye-i Diniyye'yi 1323/1905'de pekiyi derece ile bitirerek mezun oldu. 1327/1909'da Fatih Câmii'nde derse çıktı.

İlk tayin edildiği vazife 1322/1906'da, Meclis-i Maârif Kalemî Katipliği'dir. Dâru'l-Fünûn ve Mülkiye'de hafız-ı kütüplük yaptı. Bir ara Bakırköy Lisesi'nde Tarih-i Din-i İslâm hocalığında bulundu. 1331/1912'de kendisine ibtidâi Hâric derecesiyle Hisârî Nuri Efendi Medresesi ikinci müderrisliği tevcih edildi.⁹⁸ Çeşitli medreselerde tefsir, mev'iza, hitabet,⁹⁹ mükâleme, Uygulamalı Arapça ve Fıkıh müderrisliklerinde bulundu. 1334-1336/1915-1917 yılları arasında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katıldı. 1339/1923'de müderrislikten açığa kaldı.¹⁰⁰ İstanbul Üniversitesi kütüphanesinden emekli oldu. 1944'de vefat etti. Mezarı Edirnekapı'dadır.¹⁰¹

Bergamalı Ahmed Cevdet Efendi

1872'de Bergama'da doğdu. Aslen Çemişkezeklidir. İlk tahsilini memleketinde yaptı. Daha sonra İstanbul'a giderek Ayasofya Medresesi'nde Eğinli İbrahim Efendi'den icazet aldı (1896). İki yıl sonra Bâyezit Medresesi'ne ders-i âm (profesör) oldu. 26 Şubat 1898'de tedrise başladı. 1900'de ruûsü aldı. 1908'de talebelerine ilk icazeti verdi.

⁹⁶ OU., II-III, 158-159.

⁹⁷ Cİ. NF. s. 258.

⁹⁸ İS., s. 134.

⁹⁹ Cİ. NF. s. 262.

¹⁰⁰ OU., IV-V, 418.

¹⁰¹ HD., II-III, 296.

1914'te Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi, Kısmı-ı Âli İkinci sınıfına Arap Edebiyatı müderrisi olarak atanarak burada Harîrî'nin Makâmat'ını okuttu. Dâru'l-Fünûn İlâhiyat şubesinde Fıkıh hocası olarak Hidâye, Hukuk şubesinde de vekâleten Mecelle dersleri verdi.¹⁰² İlâhiyat'ın kapatılmasından sonra Medresetü'l-Mütehassısîn'de tefsir dersleri müderrisliğine atandı.¹⁰³ Usûl-i Hadis de okuttu.

Meclis-i Mesâlih-i Talebe üyeliği yaptı. 1915'te Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medreseleri müfettişliğine tayin edildi. Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'nin kurulmasıyla bu kurumun üyeliğine getirildi. 1920-1922 yılları arasında Huzur Dersleri'ne önce muhatap daha sonra da mukarrir olarak katıldı. 1924'te İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Tefsir Müderrisliğine atandı.

Cevdet Bey, 30 Ocak 1926'da İlâhiyat Fakültesi'nde hoca iken; İstanbul'da Büyük Ayasofya yakınlarındaki evinde vefat etti. Sahra-yı Cedit Mezarlığına defnedilmiştir.

Eserleri: 1- Tefsir Tarihi: Bu eser, önce Tefsirler Müfessirler başlığı altında Mahfel Dergisi'nde yayımlanmıştır. Daha sonra Daru'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından 1340/1927'de kitap olarak basılmıştır. Eser tarafımızdan sadeleştirilerek yayına hazırlanmıştır. 2- Tefsîr-i Şerîf, Dâru'l-Fünûn Mat., 1924, 3- Tefsîr-i Sûre-i Hucurât, Dâru'l-Fünûn Neşriyatı, 1925; 4- Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn (Maverdî'den tercüme, son kısmı eksik, İstanbul 1327-1328).

Mihrâb Dergisi'nde Tavzîh-i Müteşâbihât adıyla müteşâbih ayetlerle ilgili eserinin bir bölümü yayınlandı.¹⁰⁴ Cerîde-i İlmiyye'de seri olarak yayımla-

¹⁰² HD., II-III, 132-133; İbnü'l-Emin, M.K.İ. Son Asır Türk Şairleri, İstanbul 1969, I, 241-242.

¹⁰³ OU., I, 124; Cİ., c. III, sa. 33, s. 959; Birinci, Ali, Tarih'in Gölgesinde, İstanbul 2001, s. 73.

¹⁰⁴ Yıldız, Sakıp, Bergamalı Cevdet, TDVİA, İstanbul 1992, V, 495.

nan Vezâif-i İnsaniyye (sayı 41-45) bu derginin en iyi yazılarından biri olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁵

Ebu'l-A'lâ el-Maarrî ve Eş'arî hakkında basılmamış eserleri vardır.

Prof. Kamil Miras

1291/1874'de Afyonkarahisar'da doğdu. İlk ve orta tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gitti. Fatih ders-i âmlarından Alasonyalı Hacı Zeynelabidin'den 1904'de icâzet aldı. 1906'da yapılan ruûs imtihanını kazanarak ders-i âm oldu. Burada Dâru'l-Fünûn Ulûm-i Aliye-i Diniyye şubesini bitirdi.

14 Ağustos 1907'de Bâyezit Câmii'nde derse çıktı. 1910-1916 yıllarında Dâru'l-Fünûn Ulûm-i Aliye-i Diniyye'de hocalık yaptı. 14 Ekim 1916'dan itibaren Süleymaniye Medresesi'nde Tarih-i Fıkıh, Tabakâtü'l-Kurrâ' ve'l-Muhaddisîn, Sahn Medresesi'nde ise Kelâm ve Mantık, Medresetü'l-İrşâd'da Kelâm müderrisliklerinde bulundu. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra 1., 2. ve 3. dönemlerde (1908-1918) Afyon mebûsu olarak Meclis-i Mebûsân'a girdi. Cumhuriyet döneminde de, 2. dönemde (1923-1927) aynı yerden Meclis'e gitti. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Kur'an-ı Kerim'in bir tercüme ve tefsirinin yazılmasını teklif etti. Neticede Elmalılı'nın tefsiri ortaya çıktı. 26 Haziran 1940'da Diyanet İşleri Başkanlığı Müşâvere heyeti üyeliğine tayin edildi. 24 Nisan 1943'te ikinci defa emekli oldu. 30 Nisan 1957'de İstanbul'da vefat etti.

Eserleri:

1- Tecrid-i Sarfîh Tercemesi ve Şerh (Son dokuz cild), 2- Tarih-i İlm-i Fıkıh, 3- Kur'an ve Tefsir Tarihi, 4- Kur'an'ın Cem'i, 5- Ahlak-ı Şer'iyye, 6- Tarih-i İlm-i Kelâm, 7- Tarih-i Dini İslâm, 8- Ramazan Musahabeleri¹⁰⁶

İskilipli Muhammed Atıf

¹⁰⁵ Yazıcı, Nesimî, *Cerîde-i İlmîyye*, TDVİA, İstanbul 1993, VII, 408.

¹⁰⁶ DİB., BTA., s. 65; Ertan, Veli-Küçük-Hasan, *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi Din Müesseseleri ve Din Alimleri*, İstanbul 1976, 88-89.

1292/1876'da İskilip'in Tophane köyünde doğdu. İlk tahsilini önce köyündeki hocalardan, sonra 1307-1308/1889-1890'de müderris Hoca Abdullah Efendi'den yaptı. Daha sonra 1309/1891'de ailesinin muhalefetine rağmen İstanbul'a gitti. Burada yıllarca hem geçimini sağladı hem de öğrenimine devam etti. 1320/1902'de, yirmi altı yaşında iken, icâzet aldı. 1323/1905'de Fatih Câmii'nde derse çıktı. 1318/1902'de yeni açılan Dâru'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi'ne imtihanla, ikinci olarak girdi. 1321/1903'de burayı başarıyla bitirdi.

Kabataş Lisesi Arapça öğretmenliğine tayin oldu. Bir ara Şeyhülislâm tarafından Bodrum'a sürüldü. Buradan kaçıp Kırım'a gitti. Varşova'ya uğrayıp 1324/1908'de yurda döndü. Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşâd ve Beyanülhak dergilerinde yazılar yazdı. Çorum milletvekili olmasına İttihadçılar engel oldu.¹⁰⁷ 31 Mart'ta tutuklandı. Mahmut Şevket Paşa'nın katlinde dahil olduğu gerekçesiyle önce Sinop'a, sonra da Boğazlıyan ve Sungurlu'ya sürüldü.

Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Âlî Tefsir müderrisi¹⁰⁸ iken 1 Kanunisâni 1335/1919'da Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye İbtidâi Dâhil Medresesi umûm müdürlüğüne tayin edildi. Medresetü'l-Kuzât'ta Hikmet-i Teşrî'yye okuttu. Medreselerin ıslahı konusunda yararlı çalışmalar yaptı.¹⁰⁹ Pek kısa zamanda ünü, memleket sınırlarını aşarak bütün dünyaya yayıldı. Fransa'da yayınlanmakta olan şarkıyyat dergileri, kendisinden makale alabilmek için yarış halindeydi.¹¹⁰ Bir ara kendisine Kırım Evkâf bakanlığı teklif edildiyse de 'memlekette başka hiç bir yerde çalışmam!' diyerek reddetti.¹¹¹ Teâli-i İslâm Cemiyeti'nin başkanlığını yaptı.¹¹² Mustafa Sabri, Mustafa Saffet ve Saîd

¹⁰⁷ HD., II-III, 969-970; OU., III, 114.

¹⁰⁸ İS., s. 175.

¹⁰⁹ HD., II-III, OU., III, 115.

¹¹⁰ HD., III, 971.

¹¹¹ HD., II-III, 971-972.

¹¹² HD., II-III, 972; OU. III, 115.

Nursî ile muhtaç durumda kalan talebe ve müderrislere yardımda bulunmak amacıyla Müderrisler Cemiyetini kurdu. ¹¹³ Huzur Derslerine 1340-1341/1921-1922'de muhatap olarak katıldı. ¹¹⁴ Şapka Kanunu'ndan tam bir yıl, dört ay, on üç gün önce yayınladığı 'Frenk Mukallitliği ve İslâm' adlı eseri yüzünden İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edildi. Yapılan tahkikatta, tamamen suçsuz olduğu anlaşıldığından berâetine karar verildi. Ancak serbest bırakılmayarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi. Savcının 'üç sene-den az olmamak üzere küreğe konmasını' istemesine rağmen, mahkeme heyeti, Muhammed Atıf Efendi'yi idama mahkum etti. 4 Şubat 1926 Perşembe günü idam edildi. ¹¹⁵

*Eserleri:*1- Nazar-ı Şerîatte Berriyye ve Bahriyye'nin Ehemmiyet ve Vücûbu (İstanbul 1910), 2- Mir'âtü'l-İslâm (İstanbul 1911), 3- İslâm Yolu (İstanbul 1919, latin harfleriyle 1959), 4- Dîn-i İslâm'da Men'i Müskirat (İstanbul 1920), 5- Tesettür-i Şer'î (ys. 1920), 6- Frenk Mukallitliği ve Şapka 7- Medeniyet-i Şer'iyye ve Terakkiyât-ı Diniyye, 8- Muînü't-Talebe, 9- İslâm Çığırı ¹¹⁶

İstanbullu İbrahim Vehbi Efendi

1293/1876'da İstanbul'da doğdu. Sultan Bâyezit Câmii ders-i âmlarından Ankaralı Mehmet Şükrü Efendi'den 1317/1899'da icâzet aldı. 1320/1902'de ruûs imtihanını kazandı. Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Fransızca bilirdi. 1324/1906'da Bâyezit Câmii'nde derse çıktı. 1330/1911'de Fetvâhâne'ye girdi. 24 Şubat 1337/1921'de Mustahzır ve Muharrir-i Fetvâ memurluğuna getirildi. ¹¹⁷ Medresetü'l-Mütehassısîn Kısm-ı Tâlî'ye Tefsîr-i Şerif, Hitabet ve Mev'iza müderrisi olarak atandı. ¹¹⁸

¹¹³ HD., II-III, 972, Kara, a. g. e., I, 324.

¹¹⁴ HD., III, 972.

¹¹⁵ HD., II-III, 973-975.

¹¹⁶ HD., II-III, 976; OU., III, 115.

¹¹⁷ OU., II, 234-235.

¹¹⁸ Cİ. NF. s. 262.

Vefat tarihi bilinmemektedir.

İstanbulu Mustafa Safvet Efendi

1293/1877'de İstanbul'da doğdu. İlk bilgilerini, Fatih'te Devehami İbtidâi Mektebi ile Dâru't-Ta'lîm mektebinde elde etti. Sonra Fatih ders-i âmlarından Şehrî Ahmet Râmiz Efendi ile Rizeli Ferhat Efendi'den ders okudu. Her ikisinden de icâzet aldı. Ders Vekâleti'nde imtihana girdikten sonra, tedrise çıktı. 1321-1326/1903-1908 yıllarında Fetvâhâne'de çeşitli birimlerde çalıştı.

Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nde Tefsir dersi uhdesine verildi.¹¹⁹ Kısm-ı Âlî Tefsir müderrisliği de yaptı.¹²⁰ 1339/1923'de Sahn Medresesi Tefsir müderrisi oldu.

Ramazan 1334/1915'de Huzur Derslerine muhatap olarak tayin edildi. 1341/1922'de Yedinci Ders Mukarrirliğine yükseldi.¹²¹ 1924'te medresele-
rin Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmasıyla müderrislikten ayrıldı.¹²²

Manisalızâde Mustafa Şevket Efendi (Şevket Molla)

1295/1877'de İstanbul'da dünyaya geldi. İlk bilgilerini elde ettikten sonra Dâru'l-Muallimîn ve Dâru'l-Fünûn Ulûm-i Aliye-i Diniyye'ye girerek 1321/1902'de buradan birincilikle mezun oldu. Hukuk Fakültesi'ni de dışarıdan bitirdi. Bâyezit Câmii ders-i âmlarından Çarşambalı Ahmed Hilmi Efendi'den icâzetnâme aldı. Açılan ruûs imtihanını kazanarak ders-i âm ve müderris oldu. Fatih Câmii'nde derse başladı. 1331/1912'de icâzet verdi. Vefa İdâdîsi, Medresetü'l-Kuzât, Medresetü'l-İrşâd, Medresetü'l-Vâizîn ve Medrese-i Süleymaniye'de uzun yıllar çeşitli dersler okuttu. Mülkiye Mektebi'nde sekiz sene Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye müderrisliği yaptı. Kadastro Mektebi ile Hukuk Mektebi'nde de muallimlikte bulundu. 1926'da Dâru'l-Fünûn İlâhiyat

¹¹⁹ OU., IV-V, 254.

¹²⁰ İS., s. 128.

¹²¹ HD., II-III, 579, 606.

¹²² OU., IV-V, 254.

Fakültesi Tefsir ve Tefsir Tarihi hocalığına tayin edildi. Abdülmecid Efendi'nin imamlığını yaptı. Fatih Câmii'nde yıllarca hatiplikte bulundu. 1341/1922'de Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katıldı. Vefatına kadar avukatlık (İstanbul Barosu no. 637) yaptı. 4 Haziran 1954'de Şişli'deki evinde vefat etti. Edirnekapı'da, babasının yanında medfundur.

Eserleri:

1-Fatiha ve diğer bazı surelerin tercümeleri, 2- Kadı Beydavi ile Ebussuud arasında bir mukayese, 3- Kitâbü'n-Nafakat, 4- Usul-i Fıkıh Dersleri, 5- Muhtasar Ferâiz Dersleri, 6- Hukuk-i Aile Karamamesi Şerhi, 7- Muassal Nazarî ve Amelî Ferâiz Dersleri, 8- Ahkâm-ı Vasâyâ¹²³

İstanbul Şerefüddin (Yalkaya) Efendi

1879'da Cerrahpaşa'da doğdu. Babası Cerrahpaşa Câmii imam-hatibi hafız Mehmed Arif Efendi'dir. Sıbyân mektebinden sonra Davutpaşa Rüşdiyesini, ardından Dâru'l-Muallimîn'i bitirdi. Bâyezit Câmii'nde Kastamonulu Süleyman Efendi ile Trabzonlu Hüsnü Efendi'den sabah derslerini, Arapkirli Hüseyin Efendi'den de ikinci derslerini takip etti. İsmail Saib (Sencer) Efendi'den koltuk dersleri aldı.¹²⁴ Fatih ders-i âmlarından Manastırlı İsmail Hakkı Bey'den Tefsir, Şirvanlı Halis Efendi'den Makâlât okudu.¹²⁵

Dâru'l-İlm ve't-Ta'lim ve Bandırma Numune Rüşdiyesi'nde öğretmenlik yaptı. Üçüncü defa girdiği ruûs imtihanını kazanarak Bâyezit Câmii'nde derse çıktı. Ders-i âm oldu. Şeyhülislâm Hayri Efendi zamanında yapılan medrese teşkilatında tefsir, hitabet ve mev'iza okuttu.¹²⁶ 1923'de Süleymaniye Medresesi müdür yardımcılığına getirildi. Tedrisden ayrılmak istemediği için bu görevi kabul etmedi. Medreselerin ilgasıyla ikinci defa açılan Dâru'l-

¹²³ HD., II-III, 317-320; Çankaya, YMTM., II, 1056-1058.

¹²⁴ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, age., II, 1788.

¹²⁵ **Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü** (Haz. DİB. APK Başkanlığı) (Bundan sonra BTA olarak gösterilecektir.) Ankara 1989, s. 16.

¹²⁶ Cİ., NF., s. 262.

Fünûn İlâhiyat Fakültesi Kelâm müderrisliğine tayin edildi.¹²⁷ Bu görevini sürdürürken (1924-1933) yoğun bir yayın faaliyetine girdi. 1933 Üniversite Reformu'nda İlâhiyat Fakültesi'nin kapatılmasıyla İslâm Tedtikleri Enstitüsü müdürlüğüne getirildi. 1941 yılına kadar Edebiyat Fakültesi'nin çeşitli birimlerinde dersler verdi. Diyanet İşleri'nin ilk başkanı Rifat Börekçi'ye yardımcılık, vefatından sonra da bu kurumun başkanlığını yaptı. 19 Kasım 1938 Atatürk'ün cenaze namazını kıldırdı.

23 Nisan 1947'de vefat etti. Vasiyeti üzerine kütüphanesi hocası İsmail Saib Sencer'in kütüphanesinin bulunduğu DTCTF'ne verilmiştir.¹²⁸

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, *M. Şerefeddin Yalıtıkaya ve Kelâmî Görüşleri* adlı yüksek lisans tezi (İstanbul 1995) yapılmıştır.

Sebilürreşad, Beyanülhakk, Mihrab, İlâhiyat, İslâm vb. dergilerde yazılar yazdı. Altmış civarında eseri bulunan yazarın, Kur'ân ve tefsirle ilgili olanları şunlardır: 1- Tarih-i Kur'ân-ı Kerim, 2- İhlâs ve Muavvizeteyn Tefsiri (Tercüme), 3- Kur'ân-ı Kerim'den Kırk Altı Sure (Tercüme)

Muhammed Zâhid el-Kevserî

1296/1879'da Düzce'nin Hacı Hasan (Çalıcuma) köyünde doğdu. Öğrenimine memleketinde başladı. Ardından İstanbul'a gitti. Kazasker Hasan Efendi Dâru'l-Hadis'ine yerleşti. Önce Fatih ders-i âmlarından Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'den, sonra da Alasonyalı Ali Zeynelabidin Efendi'den okuyarak 1322/1904'de icâzet aldı. 1324/1906'da ruûs imtihanını kazanarak ders-i âm oldu.¹²⁹ Ürgüplü Şeyhulislâm Mehmed Hayri Efendi zamanında Kastamo-

¹²⁷ Er, Hamit, *İstanbul Dâru'l-Fünûnu İlâhiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul 1993, s. 179.

¹²⁸ Er, a. g. e., 179-180.

¹²⁹ OU., IV-V 137-138.

nu'da açılan yeni bir medreseyi faaliyete geçirmekle görevlendirildi. Burada üç yıl kaldıktan sonra 1327/1909'da istifa ederek İstanbul'a döndü.¹³⁰

Dâruşşafaka'da Arapça, Dâru'l-Fünûn'da Fıkıh ve Fıkıh Tarihi, Medresetü'l-Mütehassısîn'de Tabakâtü'l-Kurrâ ve Müfessirîn okuttu. 15 Ağustos 1920'de Ders Vekili oldu. Meşihat müsteşarlığı yaptı.¹³¹ İttihad ve Terakkicilerle anlaşamadığı için vekillikten azledildi. 13 Rebülevvel 1341/3 Kasım 1922'de Türkiye'den ayrılarak Mısır'a gitti. Kahire'de bir ay kaldıktan sonra Şam'a geçerek bir yıl burada ikamet etti. Sonra tekrar Kahire'ye gitti. Ezher Üniversitesi'nde Türk öğrencilerinin kaldığı Ebu'z-Zehab Muhammed Bey Türbesi'ne yerleşti. 1347/1928'de tekrar Şam'a döndü. Yine bir yıl kaldıktan sonra tekrar Kahire'ye geldi. Dâru'l-Mahfûzâti'l-Mısriyye'de tercümanlık yaparak geçimini sağladı.¹³²

Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi Şariat Bölümü'nün ders verme teklifini, yaşlılığı ve sağlığını öne sürerek tedrisin hakkını veremeyeceği gerekçeyle reddetti.¹³³

Üç kız ve bir erkek çocuk babası olan Kevserî, 71 yaşında 1371/1952'de vefat etti. Câmiu'l-Ezher'de kılınan cenaze namazından sonra Şâfiî Mezarlığı'na defnedildi.

Kevserî'nin 25'i basılı 23'ü de yazma olarak toplam 48 eseri vardır.¹³⁴ Ayrıca 70 civarında esere ta'lik, takdim vb. yazılar yazmıştır.¹³⁵

¹³⁰ el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Hanefî Fıkınının Esasları*, Ankara 1982, (çev. Şener, Abdulkadir, Sofuoğlu, Cemal) (Çevirenlerin Önsözü), s. 6.

¹³¹ OU., IV-V, 138.

¹³² Kevserî, a. g. e., s. 7.

¹³³ El-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Te'nîbü'l-Hatîb*, ys. 1990, (Ebu Zehra, Muhammed, el-İmâm el-Kevserî), s. 8.

¹³⁴ Eserlerin listesi için bkz. Arslan, Ahmet Turan, *Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin Eserleri ve İlim Dünyasına Tesirleri*, *İlim ve Sanat*, Ekim 1996, sa. 42, s. 91.

¹³⁵ Bunlar için bkz. el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlât*, ys., ts., 591-594.

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Mehmed Emin Özaşar tarafından 1989'da Muhammed Zâhid el-Kevserî, Hayatı, Eserleri ve Hadisçiliği başlıklı bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.

İstanbulu Hacı Muhammed Hayri Efendi

1299/1881'de İstanbul/Beykoz'da doğdu. Fatih Câmii'nde ders okudu. 1 Eylül 1319/1904'te Beykoz Şer'iyye Mahkemesi İkinci Katipliğine atandı. 5 Ağustos 1322/1907'de Davutpaşa Mahkemesi katipliğine naklen tayin edildi. Eylül 1325/1910'da eski vazifesine geri döndü. 31 Ağustos 1336/1920'de yürürlükteki siyasete karşı davrandığı gerekçesiyle görevinden azledildi. Ancak mağdur oluşu göz önüne alınarak vazifesi kendisine geri verildi.¹³⁶

1328/1910'da Hareket-i Hâric derecesiyle Cedîde-i Refikıyye Medresesi Kısım-ı Tâlî hadis müderrisi olarak görev yaptı.¹³⁷ 1338-1341/1919-1922 yılları arasında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katıldı.¹³⁸ 1339/1920'da Fatih ders-i âmi olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.¹³⁹ Ölüm tarihi bilinmemektedir.

Ömer Fazıl Aköz

27 Haziran 1889'da, Kastamonu'da doğdu. İlk tahsilini memleketinde yaptı. İstanbul'a giderek 27 Zilhicce 1331/27 Kasım 1913'te, Debbâğ Yunus Camii imam-hatibi Hasan Sabri Efendi'den aşere takrib icâzetnâmesi aldı. Kastamonu Dâru'l-Hilâfe medresesinde tefsir ve fıkıh okuttu. 1936'da İstanbul'a tayin edildi. Çeşitli camiilerde imamlık yaptı. Fatih Camii baş imamı iken, Mushafları Tetkik Heyeti üyeliği ve başkanlığı görevlerini ifa etti.

15 Temmuz 1952'de, bir trafik kazasında vefat etti. Edirnekapı Halebî Mezarlığı'na defnedildi.

İstanbulu Hafız Muhammed Cemaleddin (Seven) Efendi

¹³⁶ OU., II, 107.

¹³⁷ İS., s. 126.

¹³⁸ HD., II, 1049.

¹³⁹ HD., I, 598; II, 156.

Doğum ve ölüm tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Ayasofya müderrislerindedir.¹⁴⁰ 1328/1910'da Hâreket-i Hâric derecesiyle Nasuhpaşa Dersiyyesi müderrisliği tevcih olundu.¹⁴¹ 1334-1336/1915-1917 ve 1338-1341/ 1919-1922 yılları arasında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katıldı.¹⁴² Medresetü'l-Mütehassısîn Kısm-ı Tâlî'de Tefsir, Hitabet ve Mev'iza okuttu.¹⁴³

Mahmud Paşa Câmii baş imamı Reisü'l-Kurrâ' Hafız Bekir Hazım Efendi'nin ikiz çocuğundan biri olarak doğdu. Koska'daki Dâru't-Ta'lîm Mektebi'nde okudu. Çeşitli dergilerde yazılar yazdı. Bunların içinde ilk sırayı Dr. Abdullah Cevdet'in İctihad dergisi almaktadır. Cumhuriyet döneminde Sultan Selim'de açılan İmam-Hatip Mektebi'nde Tarih ve Kelâm dersleri verdi. Yenilikçi biriydi. 1926'da, Göztepe Câmii'nde, bütün hücum ve tarizlere rağmen, bir defa olsun Türkçe namaz kıldırma gayesini gerçekleştirdi. Daha önce bu konuda, İctihad'da yazılar yazmıştı. Hayatının son yıllarında sade Türkçe ile, yarı manzum orijinal bir tefsir hazırladığı söylenmektedir. Vefat ettiğinde yaşı yetmişin üzerinde idi¹⁴⁴.

Değerlendirme

Yukarıda, tefsir tarihinde yeni bir döneme bir biçimde katkıda bulunan bilginlere bakıldığında branşlaşmanın pek o kadar oturmadığı hemen göze çarpmaktadır. Örneğin Bergamalı Ahmed Cevdet Bey'in bu süreçte okuttuğu derslere göz atıldığında Arap Edebiyatı, Fıkıh, Tefsir ve Hadis dersleri öne çıkmaktadır. Bu durum, diğer hocalar için de geçerlidir. Yalnızca tek bir dersi düzenli olarak okutan müderrisi bulmak, neredeyse imkansızdır. Sanırım burada bizi ilgilendiren neredeyse bir asır sonra bile İlâhiyat Fakülteleri'nde bu halin devam ediyor olmasıdır. Şu an belli bir akademik unvan ve düzeye sahip

¹⁴⁰ HD., I, 598.

¹⁴¹ İS., s. 126.

¹⁴² HD., II-III, 1048.

¹⁴³ Cİ. NF. s. 262.

¹⁴⁴ HD., II-III, 1048.

olanlara bakıldığında yüksek lisans, doktora ve doçentlikleri farklı alanlarda olanların sayısı hiç de az değildir. Bunun temel nedeni, kişilerden çok, bu işin yeterince kurumsallaşmamış olmasıdır. Uzmanlaşmanın her geçen gün daha bir yoğun olarak etkisini artırdığı günümüzde, İslâmî bilimlerde branşlaşma artık lisans düzeyine indirilmelidir.

Burada değinilmesi gereken diğer bir husus da, bugün İlâhiyat Fakülte-leri'nde uygulanan tefsir müfredâtının temelini sözkonusu dönemin plan ve programının oluşturduğudur. Normal Tefsir dersinin yanı sıra İlm-i Esbâb-ı Nüzûl (Şerefüddin Yaltkaya), Tefsir Usûlü (Debreli Vildan Faik), Tabakât-ı Kurrâ' ve Müfessirîn (Muhammed Zahid el-Kevserî), İlm-i Nâsîh ve Mensûh (Arapkirli Hüseyin Avni) gibi derslerin okutulduğu görülmektedir. Nüzûl Sebepleri ve Nâsîh ve Mensûh gibi Kur'ân ilimlerinin ayrı birer ders olarak okutulması dikkat çekmektedir.

Bu makalede tanıtmaya çalıştığımız kırk iki bilginden telifte bulunanların sayısı on beştir. Bunların da sadece sekizi Kur'ân-ı Kerim ve Tefsir'le ilgili eserler vermişlerdir. İlgili alanlar ve alimler şunlardır: Kur'ân Tarihi (İzmirli İsmail Hakkı, Şerefüddin Yaltkaya, Kamil Miras), Tefsir Usûlü ve Tarihi (Bergamalı Ahmed Cevdet Bey, Debreli Vildan Faik -yarım kalmış-, Kamil Miras), tefsir/tercüme yazarlar (Balıklıözâde Ahmed Mahir, Şeyhülislâm Musa Kazım, Debreli Vildan Faik, İzmirli, Serbestzâde Ahmed Hilmi).

Osmanlı dinî hayatında, saray-ulemâ ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan Huzur Dersleri'ne hocaların yarısından fazlasının iştirak ettiği görülmektedir. Bu durum, sözkonusu kişilerin taşradaki Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye medreselerinde değil de, merkezde, İstanbul'da tedrisatta bulunmalarının muhakkak etkisi olmuştur.

Son olarak mezkur kişilerin siyasi hayata ilgilerini sözkonusu ettiğimizde, bu alana uzak durdukları göze çarpmaktadır. Bunlardan sadece dokuzu doğrudan siyasetle ilgilenmiştir. Hatta biri (Nasuh Efendizâde Mustafa Asım) Meclis-i A'yân (Senato) başkanlığı yapmıştır.